

વિષયસૂચિ - અધિકૃત અભ્યાસક્રમ મુજબ

નીચેનો અધ્યાયક્રમ સિલેબસના એકમ, ગુણવિતરણ અને ઉપવિષયોના ક્રમને જ અનુસરે છે. પૃષ્ઠ નંબર મુખ્ય પુસ્તકના પૃષ્ઠાંક મુજબ છે. દરેક અધ્યાયની શરૂઆતમાં “અધ્યાય એક નજરે” કોષ્ટક અને અભ્યાસ પ્રવાહચિત્ર ઉમેરવામાં આવ્યું છે, જેથી અભ્યાસક્રમના બધા મુદ્દા ઝડપથી સમજી શકાય.

એકમ / અધ્યાય	પૃષ્ઠ
એકમ 1: સેનેટરી હેલ્થ ઇન્સ્પેક્ટરની સમજ અને આપત્કાલીન સંભાળ - 10ગુણ	
અધ્યાય 1: સેનેટરી હેલ્થ ઇન્સ્પેક્ટરની મૂળભૂત સમજ	1
અધ્યાય 2: આપત્કાલીન સંભાળ અને જીવનરક્ષક કૌશલ્યો	10
એકમ 2: પ્રવાહી, ઘન અને જૈવ-તબીબી કચરા વ્યવસ્થાપન - 20ગુણ	
અધ્યાય 3: જૈવ-તબીબી કચરા (અપશિષ્ટ)નું વ્યવસ્થાપન	26
અધ્યાય 4: ઘન કચરાનો નિકાલ અને વ્યવસ્થાપન	34
અધ્યાય 5: પ્રવાહી કચરો અને ગટરજળનો નિકાલ	49
અધ્યાય 6: રાત્રિમળનો સ્વચ્છ નિકાલ	60
અધ્યાય 7: મૃતદેહનો નિકાલ: દફનવિધિ અને અગ્નિ સંસ્કાર	69
એકમ 3: ખોરાક અને પોષણ - 20ગુણ	
અધ્યાય 8: ખોરાકનું વિજ્ઞાન અને પોષક તત્ત્વો	75
અધ્યાય 9: સંતુલિત આહાર અને ઉપચારાત્મક આહાર	83
અધ્યાય 10: પોષણ શિક્ષણ અને કુપોષણ નિવારણ	90
અધ્યાય 11: પરિવાર પરીક્ષણ અને પોષણ મૂલ્યાંકન	97
અધ્યાય 12: ખાદ્ય સંરક્ષણ અને ખાદ્યજન્ય રોગો	102
એકમ 4: પર્યાવરણ અને જળ સ્વચ્છતા - 20ગુણ	
અધ્યાય 13: જમીન (મૃદા) સ્વચ્છતા	111
અધ્યાય 14: આવાસ, માળખાકીય સુવિધાઓ અને પાણી પુરવઠો	118
અધ્યાય 15: મેળા, તહેવારો અને કુદરતી આપત્તિઓમાં સ્વચ્છતા	129
અધ્યાય 16: વ્યાવસાયિક આરોગ્ય અને કાર્યસ્થળ સલામતી	138
અધ્યાય 17: હવા, વાતાયન અને તાપીય આરામ	154
અધ્યાય 18: જૈવિક પર્યાવરણનું નિયંત્રણ	162
એકમ 5: જાહેર આરોગ્ય અધિનિયમો - 20ગુણ	
અધ્યાય 19: જાહેર આરોગ્ય અધિનિયમો અને સેનેટરી હેલ્થ ઇન્સ્પેક્ટરની ભૂમિકા	172
અધ્યાય 20: ભારતીય મહામારી રોગ અધિનિયમ	188
અધ્યાય 21: જળ અને હવા પ્રદૂષણ નિયંત્રણ કાયદા	195
અધ્યાય 22: ખાદ્ય ભેળસેળ નિવારણ અધિનિયમ	206
અધ્યાય 23: જન્મ અને મૃત્યુ નોંધણી અધિનિયમ	216
અધ્યાય 24: ગર્ભાવસ્થાનું તબીબી સમાપન અધિનિયમ	223
અધ્યાય 25: અન્ય જાહેર આરોગ્ય સંબંધિત કાયદાઓ	229
એકમ 6: ચેપ નિવારણ અને નિયંત્રણ - 20ગુણ	
અધ્યાય 26: ચેપ નિવારણ અને નિયંત્રણ	246
અધ્યાય 27: વ્યક્તિગત સ્વચ્છતા	257
અધ્યાય 28: ચેપી રોગો: સંક્રમણ, પ્રતિબંધ અને નિયંત્રણ	268
અધ્યાય 29: બિનચેપી રોગો: ઓળખ, નિવારણ અને જાહેર આરોગ્ય	277
અધ્યાય 30: રોગપ્રતિકારક શક્તિ અને રસીકરણ	294
અધ્યાય 31: જીવાણુનાશન અને નિર્જીતકરણ	306
અધ્યાય 32: સર્વમાન્ય/ પ્રમાણભૂત સાવચેતીઓ	321
એકમ 7: સ્થાનિક સંસ્થાઓ, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રમાં સ્વચ્છતા અને હાઇજીનના વર્તમાન મુદ્દાઓ - 10ગુણ	
અધ્યાય 33: સ્થાનિક સંસ્થાઓ, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રમાં સ્વચ્છતા અને હાઇજીનના વર્તમાન મુદ્દાઓ	323

અભ્યાસક્રમ અને ગુણવિતરણનો નકશો

એકમ	મુખ્ય વિષય	ગુણ	અધ્યાય
-----	------------	-----	--------

1	સેનેટરી હેલ્થ ઇન્સ્પેક્ટરની સમજ અને આપત્કાલીન સંભાળ	10	1-2
2	પ્રવાહી, ઘન અને જૈવ-તબીબી કચરા વ્યવસ્થાપન	20	3-7
3	ખોરાક અને પોષણ	20	8-12
4	પર્યાવરણ અને જળ સ્વચ્છતા	20	13-18
5	જાહેર આરોગ્ય અધિનિયમો	20	19-25
6	રોગ નિવારણ અને નિયંત્રણ	20	26-32
7	સ્થાનિક સંસ્થાઓ, રાજ્ય અને રાષ્ટ્રમાં સ્વચ્છતા અને હાઇજીનના વર્તમાન મુદ્દાઓ	10	33

કુલ ટેકનિકલ પ્રશ્નો/ગુણ: ૧૨૦ - અભ્યાસક્રમના સાતેય એકમનું આવરણ આ પુસ્તકમાં સંબંધિત અધ્યાય હેઠળ આપવામાં આવ્યું છે.

જૂના પ્રશ્નપત્ર-સંગત મુખ્ય પરિભાષા

શબ્દ	અર્થ / ઓળખ
અપશિષ્ટ	કચરો (Waste)
અપશિષ્ટ લઘુત્તમીકરણ	કચરાનું પ્રમાણ/જોખમ ઓછું કરવું (Waste Minimisation)
અલગીકરણ	સ્ત્રોતે અલગ કરવું (Segregation)
વાતાયન	હવાનું યોગ્ય આવાગમન (Ventilation)
ભસ્મીકરણ	નિયંત્રિત ઊંચા તાપમાને દહન (Incineration)
ભૂમિભરણ	વૈજ્ઞાનિક ભૂમિ નિકાલ (Landfilling)
જીવાણુનાશન	રોગકારક સૂક્ષ્મજીવો ઘટાડવા/નષ્ટ કરવું (Disinfection)
નિર્જીવકરણ	તમામ જીવંત સૂક્ષ્મજીવી સ્વરૂપોનો નાશ (Sterilization)
રુગણતા	રોગગ્રસ્તતાનું પ્રમાણ (Morbidity)
રોગઘટના	નવા કેસનું પ્રમાણ (Incidence)
વ્યાપકતા	કુલ હાજર કેસનું પ્રમાણ (Prevalence)
વાહક	રોગપ્રસારક જીવ (Vector)
ડિંભનાશક	મચ્છરના ડિંભ માટેનો નિયંત્રણ પદાર્થ (Larvicide)
ફૂંતકનાશક	ઉદર/ફૂંતક નિયંત્રણ પદાર્થ (Rodenticide)
પર્યાવરણીય સ્વચ્છતા	પર્યાવરણને આરોગ્યપ્રદ રાખવા માટે પાણી, હવા, કચરો, ગટર, આવાસ અને વાહકોનું સંકલિત નિયંત્રણ (Environmental Sanitation)
જોખમ મૂલ્યાંકન	સંભવિત જોખમ ઓળખીને તેની સંભાવના અને ગંભીરતાનું મૂલ્યાંકન કરવું (Risk Assessment)
જૈવચિકિત્સા/જૈવ-તબીબી કચરો	આરોગ્યસંભાળ પ્રવૃત્તિમાંથી ઉત્પન્ન થતો વિશિષ્ટ જોખમવાળો અપશિષ્ટ (Biomedical Waste)
તીક્ષ્ણ કચરો	સોય, બ્લેડ, સ્કેલ્પેલ જેવી ચામડી ભેદી ઇજા કરી શકે તેવી વસ્તુઓનો અપશિષ્ટ (Sharps Waste)
સદાબતાપન	દબાણ હેઠળ સંતૃપ્ત વરાળ વડે સૂક્ષ્મજીવોનો નાશ કરવાની પદ્ધતિ; જૂના પ્રશ્નપત્રોમાં વપરાતો શબ્દ (Autoclaving)
ઔદ્યોગિક સ્વચ્છતા	કાર્યસ્થળના ભૌતિક, રાસાયણિક અને જૈવિક જોખમોથી કામદારોના આરોગ્યનું રક્ષણ (Industrial Hygiene)
પાણીજન્ય રોગ	દૂષિત પાણીના સેવન અથવા ઉપયોગથી ફેલાતો રોગ (Water-borne Disease)
દેખરેખ / નિગરાની	રોગ અને આરોગ્ય ઘટનાઓની સતત માહિતી એકત્રિત, વિશ્લેષિત અને ઉપયોગ કરવાની પ્રક્રિયા (Surveillance)
આરોગ્ય શિક્ષણ	લોકોમાં આરોગ્યપ્રદ જ્ઞાન, વલણ અને વર્તન વિકસાવવા માટેનું શિક્ષણ (Health Education)
ખાદ્ય સંભાળનાર	ખોરાકની તૈયારી, રસોઈ, સંગ્રહ, વહન અથવા પીરસવામાં જોડાયેલ વ્યક્તિ (Food Handler)
ક્રોસ-દૂષણ	એક દૂષિત ખોરાક, સપાટી, સાધન અથવા હાથમાંથી બીજા ખોરાક સુધી દૂષક પહોંચવો (Cross-contamination)
ક્લોરીનેશન	પાણીમાં યોગ્ય માત્રામાં ક્લોરીન આપીને જીવાણુનાશન કરવાની પ્રક્રિયા (Chlorination)
વ્યક્તિગત રક્ષણાત્મક સાધનો	જોખમ સામે શરીરને રક્ષણ આપતા હાથમોજાં, માસ્ક, ગાઉન, બૂટ વગેરે સાધનો (PPE)
તાત્કાલિક છટકી	આપત્તિમાં દર્દીઓની ગંભીરતા અને તાત્કાલિક જરૂરિયાત પ્રમાણે પ્રાથમિકતા નક્કી કરવાની પ્રક્રિયા (Triage)
કૌટુંબિક આહાર મૂલ્યાંકન	પરિવારના આહાર, ખોરાકની આવૃત્તિ, પોષણ સ્થિતિ અને સંબંધિત પરિબલોનું મૂલ્યાંકન (Family Dietary Assessment)

વિગતવાર સિલેબસ-અધ્યાય આવરણ

દરેક અધ્યાયની અંદર શરૂઆતમાં આ જ સિલેબસ આવરણ નોંધ ફરી આપવામાં આવી છે.

હિમોગ્લોબિન સાથે જોડાઈ ઓક્સિજન વહન ઘટાડે છે. ધરાતળ ઓઝોન શ્વાસ ચળચળ કરાવે છે, જ્યારે ઉપરના વાયુમંડળનો ઓઝોન અલ્ટ્રાવાયોલેટ કિરણથી રક્ષણ આપે છે. હવા ગુણવત્તા સૂચકાંક અનેક પ્રદૂષકને આરોગ્ય શ્રેણીમાં રજૂ કરે છે. વધુ સૂચકાંક સામાન્ય રીતે વધુ જોખમ દર્શાવે છે; સંવેદનશીલ જૂથ વહેલા અસરગ્રસ્ત થાય.

હવા શુદ્ધિકરણ અને જંતુનાશન

સ્ત્રોત નિયંત્રણ પ્રથમ છે: ધુમાડો ઉત્પન્ન ન થવા દેવું, સ્થાનિક એક્ઝોસ્ટ, બંધ પ્રક્રિયા. ત્યારબાદ સામાન્ય વાતાયન અને ફિલ્ટ્રેશન. હેપા ફિલ્ટર યોગ્ય રીતે લાગુ અને જાળવાય તો સૂક્ષ્મ કણ અસરકારક રીતે ઘટાડે છે. અલ્ટ્રાવાયોલેટ જર્મિસાઇડલ પ્રણાલી નિષ્ણાત ડિઝાઇન સાથે હવામાં જીવાણુ ઘટાડવામાં સહાયક; સીધો કિરણ આંખ-ચામડીને નુકસાન કરી શકે. ફક્ત સુગંધ છાંટવાથી હવા શુદ્ધ થતી નથી. ઓઝોન માનવ ઉપસ્થિતિમાં ફેફસા માટે હાનિકારક હોઈ શકે; અનિયંત્રિત ઓઝોન જનરેટર વાપરવા નહીં.

ગ્રીનહાઉસ અસર અને તાપીય આરામ

કુદરતી ગ્રીનહાઉસ અસર પૃથ્વીનું તાપમાન જીવનયોગ્ય રાખે છે. માનવ પ્રવૃત્તિથી કાર્બન ડાયોક્સાઇડ, મિથેન અને નાઇટ્રસ ઓક્સાઇડ વધતાં વધારાનો ઉષ્માવર્ધન થાય છે. ગ્રીનહાઉસ અસર પોતે સંપૂર્ણ ખરાબ નથી "; તેનું માનવસર્જિત વધારું જોખમ છે. તાપીય આરામ હવા તાપમાન, ભેજ, હવાની ગતિ, આસપાસની સપાટીનું કિરણ તાપ, કપડાં અને કાર્ય પર આધારિત છે. ઊંચી ભેજ પરસેવો બાષ્પીભવન ધીમું થાય અને ગરમી વધુ લાગે. કેટા થર્મોમીટર પરંપરાગત રીતે ઠંડક શક્તિનો અંદાજ આપે; આધુનિક કાર્યસ્થળે વધુ સમગ્ર માપ વપરાય છે. માપન સાધનોનો પરીક્ષાત્મક સાર: સામાન્ય થર્મોમીટર હવા તાપમાન, હાઇગ્રોમીટર અથવા ડ્રાય-વેટ બલ્બ સાયકોમીટર ભેજ, એનેમોમીટર હવાની ગતિ, ઝીરો થર્મોમીટર કિરણતાપના પ્રભાવ અને કેટા થર્મોમીટર ઠંડક શક્તિ/હવા ગતિનો પરંપરાગત અંદાજ આપે છે. સાધનનું સ્થાન, કેલિબ્રેશન અને સ્થિર વાંચન વિના અંક ભ્રમક થઈ શકે છે.

હવા પ્રદૂષક અને આરોગ્ય

(PM10) અને (PM2.5) શ્વસનીય સૂક્ષ્મકણ છે; (PM2.5) વધુ ઊંડે ફેફસામાં પહોંચે અને હૃદય-શ્વસન આરોગ્યને અસર કરી શકે છે. સલ્ફર ડાયોક્સાઇડ, નાઇટ્રોજન ડાયોક્સાઇડ, ઓઝોન અને કાર્બન મોનોક્સાઇડના સ્રોત અને અસર અલગ છે. કાર્બન મોનોક્સાઇડ રંગહીન-ગંધહીન હોવાથી ગંધ પરથી સલામતી નક્કી ન થાય.

(AQI) વિવિધ પ્રદૂષકોના સબ-ઇન્ડેક્સમાંથી જાહેર સંદેશ માટે એક સૂચક આપે છે. શ્રેણી રંગ યાદ રાખવી ઉપયોગી છે, પરંતુ (AQI) રોગનું નિદાન કે ઘર અંદરની ચોક્કસ હવા તપાસ નથી. ઉચ્ચ (AQI)માં સંવેદનશીલ લોકો માટે બહારનો ભારે પરિશ્રમ ઘટાડવા અને સત્તાવાર આરોગ્ય સલાહ અનુસરવી.

વાતાયનનું મૂલ્યાંકન

કુદરતી વાતાયન બારી-દરવાજા, ક્રોસ-ફ્લો અને તાપમાન ભેદ પર આધારિત છે; યાંત્રિક વાતાયન ફેન, સપ્લાય અને એક્ઝોસ્ટથી નિયંત્રિત થાય છે. માત્ર બારી હોવી પૂરતી નથી - હવા પ્રવાહ અવરોધ, ઓક્યુપન્સી, ગરમી, ભેજ અને પ્રદૂષક સ્રોત જોવો. રસોડા/શૌચાલયનો એક્ઝોસ્ટ સ્વચ્છ વિસ્તારમાં પાછો ન આવવો.

સ્ત્રોત નિયંત્રણ પ્રથમ: ધુમાડો/રસાયણ ઓછું કરવું, દહન સાધન જાળવવું, સ્થાનિક એક્ઝોસ્ટ, પછી સામાન્ય વાતાયન અને વ્યક્તિગત રક્ષણ. ઓઝોન જનરેટર અથવા સુગંધ પ્રદૂષણ 'દૂર' કરે એવું માનવું ખોટું હોઈ શકે; અધિકૃત અને સલામત તકનીક જ વાપરવી.

અધ્યાય 18: જૈવિક પર્યાવરણનું નિયંત્રણ

અભ્યાસક્રમ આવરણ: જંતુનાશક, કીટનાશક અને જીવાણુનાશક પદાર્થોનો અભ્યાસ; વિવિધ વસ્તુઓનું જીવાણુનાશન અને નિર્જીવકરણ; વિવિધ છંટકાવ સાધનો; કૃતકનાશક (Rodenticide) અને ડિબનાશક (Larvicide)નો ઉપયોગ; રોગવાહક નિયંત્રણ.

અધ્યાય એક નજરે — અભ્યાસક્રમ આવરણ કોષ્ટક

વિભાગ	સમાવેશિત અભ્યાસક્રમ મુદ્દાઓ
ભાગ 1	જંતુનાશક, કીટનાશક અને જીવાણુનાશક પદાર્થોનો અભ્યાસ
ભાગ 2	વિવિધ વસ્તુઓનું જીવાણુનાશન અને નિર્જીવકરણ
ભાગ 3	વિવિધ છંટકાવ સાધનો
ભાગ 4	કૃતકનાશક (Rodenticide) અને ડિબનાશક (Larvicide)નો ઉપયોગ • રોગવાહક નિયંત્રણ.

અભ્યાસ પ્રવાહચિત્ર — મુખ્ય મુદ્દાઓનો ક્રમ

1. જંતુનાશક, કીટનાશક અને જીવાણુનાશક પદાર્થોનો અભ્યાસ
2. વિવિધ વસ્તુઓનું જીવાણુનાશન અને નિર્જીવકરણ
3. વિવિધ છંટકાવ સાધનો
4. કૃતકનાશક (Rodenticide) અને ડિબનાશક (Larvicide)નો ઉપયોગ

પર્યાવરણ અને જળ સ્વચ્છતા

જૈવિક પર્યાવરણનું નિયંત્રણ

(Control of Biological Environment)

મુખ્ય મુદ્દા

- લક્ષિત વાયક / ગુજરાત સરકારની મ્યુનિસિપલ સેનેટરી ઈન્સ્પેક્ટર, વર્ગ-3 સંવર્ગની સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા માટે તૈયારી કરતા યુવા ઉમેદવારો. અધ્યાયમાં સરળ ગુજરાતી સાથે જરૂરી અંગ્રેજી વૈજ્ઞાનિક શબ્દો કૌંસમાં આપવામાં આવ્યા છે.

મુખ્ય મુદ્દા

- અધ્યાયમાં આવરી લેવાયેલા મુખ્ય મુદ્દા / કીટનાશક અને પેસ્ટિસાઇડનો અભ્યાસ; વિવિધ વસ્તુઓનું નિષ્ક્રિયકરણ (Sterilization) અને વિસંક્રમણ/જીવાણુનાશકક્રિયા (Disinfection); છંટકાવનાં સાધનો; ઉંદરનાશક (Rodenticides) અને લાર્વાનાશક (Larvicides)નો ઉપયોગ; ચેપવાહક/રોગવાહક (Vector) નિયંત્રણ; ક્ષેત્રકાર્ય અને પરીક્ષા-લક્ષી પુનરાવર્તન.

વિસ્તૃત સિદ્ધાંત • તફાવત કોષ્ટકો • ક્ષેત્રકાર્ય • પરીક્ષા-લક્ષી પરીક્ષાલક્ષી પુનરાવર્તન

અધ્યયન પછી વિદ્યાર્થી શું સમજશે?

જૈવિક પર્યાવરણ, પેસ્ટ (Pest), ચેપવાહક/રોગવાહક (Vector), કીટનાશક (Insecticide), પેસ્ટિસાઇડ (Pesticide), લાર્વિસાઇડ અને રોડેન્ટિસાઇડના અર્થ અને પરસ્પર તફાવત.

કીટનાશક દવાઓના મુખ્ય વર્ગો, તેમની ક્રિયા, ઉપયોગ, મર્યાદા, પ્રતિરોધ (Resistance) અને સલામતી.

નિષ્ક્રિયકરણ, વિસંક્રમણ, એન્ટિસેપ્સિસ, ડિકન્ટામિનેશન અને સેનિટાઇઝેશન વચ્ચેનો તફાવત.

વિવિધ તબીબી અને જાહેર આરોગ્ય સંબંધિત વસ્તુઓ માટે યોગ્ય નિષ્ક્રિયકરણ/વિસંક્રમણ પદ્ધતિ પસંદ કરવાની રીત.

હેન્ડ કમ્પ્રેશન સ્પ્રેયર, નેપ્થેક સ્પ્રેયર, સ્ટિરપ પંપ, પાવર સ્પ્રેયર, (ULV), ફોગિંગ મશીન અને ડસ્ટર જેવા સાધનોનો યોગ્ય ઉપયોગ.

મચ્છર, માખી, ઉંદર, પીસુ, જૂ, સેન્ડફ્લાય, ટિક અને કોકરોચ જેવા ચેપવાહકોના નિયંત્રણના સંકલિત ઉપાયો.

સેનેટરી ઈન્સ્પેક્ટર તરીકે સર્વેલન્સ, સ્રોત ઘટાડો, દવા છંટકાવ, રેકોર્ડિંગ અને સમુદાય સહભાગિતાની જવાબદારી.

જૈવિક પર્યાવરણનો અર્થ અને જાહેર આરોગ્યમાં તેનું મહત્વ

માનવ આસપાસનું પર્યાવરણ ફક્ત હવા, પાણી, માટી અને રહેઠાણથી જ બનેલું નથી. તેમાં જીવંત ઘટકો પણ આવે છે. મચ્છર, માખી, ઉંદર, કોકરોચ, પીસુ, જૂ, ટિક, માઇટ, પરોપજીવી, વિવિધ જીવાણુઓ તથા રોગચાળો

કર્મચારીનો સીધો હિત ધરાવતી અન્ય સંબંધિત મિલકતનો સમાવેશ થાય છે.

કલમ 2(B) સરળ પરંતુ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે: મહામારી દરમિયાન કોઈ વ્યક્તિ આરોગ્યસેવા કર્મચારી સામે હિંસક કૃત્ય કરી શકતી નથી અને સંબંધિત (property)ને નુકસાન અથવા નુકસાન પહોંચાડી શકતી નથી. આ પ્રતિબંધને કલમ ૩ના વિશેષ દંડ, કલમ ૩(A)ના ઝડપી તપાસ/ટ્રાયલ અને કલમ ૩(E)ના વળતર સાથે વાંચવો જોઈએ.

કલમ ૩ - દંડ (દંડ)

કલમ ૩(૧) ના સંકલિત લખાણમાં અધિનિયમ હેઠળ બનાવેલા (regulation) અથવા આદેશનું ઉલ્લંઘન કરનાર વ્યક્તિને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૮૮ હેઠળ દંડનીય ગુનો કર્યો માનવાની જોગવાઈ લખાયેલી છે. પરીક્ષાના જૂના પાઠ્યક્રમ અને જૂના પ્રશ્નપત્રોમાં “(IPC) કલમ ૧૮૮” શબ્દસમૂહ જોવા મળી શકે છે.

મુખ્ય મુદ્દા

- વર્તમાન ફોજદારી કાયદા અંગે પરીક્ષાલક્ષી નોંધ
- ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ને ભારતીય ન્યાય સંહિતા, ૨૦૨૩ (BNS) દ્વારા ૧ જુલાઈ ૨૦૨૪થી બદલવામાં આવ્યો છે.
- (BNS) કલમ ૨૨૩નું શીર્ષક: “(Disobedience to) આદેશ (duly promulgated by) જાહેર (servant)”.
- મૂળ મહામારી રોગ અધિનિયમના સંકલિત લખાણમાં કલમ ૩(૧) ફજ (IPC) કલમ ૧૮૮નો શબ્દશ: ઉલ્લેખ દર્શાવે છે. પરીક્ષામાં પ્રશ્ન કેવી રીતે પૂછાયો છે તે ધ્યાનથી વાંચવો.
- જૂનો પરીક્ષા સંદર્ભ: (IPC ૧૮૮); વર્તમાન સમકક્ષ વિષયવસ્તુ: (BNS ૨૨૩).

ગંભીર ઇજા (ગંભીર ઇજા) થાય ત્યારે

હિંસક કૃત્ય દરમિયાન આરોગ્યસેવા કર્મચારીને ગંભીર ઇજા થાય તો કલમ ૩(૩) વધુ કડક દંડ નક્કી કરે છે:

મુખ્ય મુદ્દા

- દંડ યાદ રાખવાનો સ્મૃતિસૂત્ર
- સામાન્ય હિંસા: ૩ મહિના: ૫ વર્ષ | ₹૫૦ હજાર: ₹૨ લાખ
- (Grievous hurt): ૬ મહિના: ૭ વર્ષ | ₹૧ લાખ: ₹૫ લાખ
- “૩-૫ / ૫૦-૨” અને “૬-૭ / ૧-૫” એમ જોડીઓમાં યાદ કરો.

કલમ ૩(A) - સંજ્ઞાન, (Investigation) અને (Trial)

૨૦૨૦ના સુધારા પછી આરોગ્યસેવા કર્મચારી સામે હિંસાના ગંભીર ગુનાઓ માટે ઝડપી કાર્યવાહીનો માળખો ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. કલમ ૩(૨) અને ૩(૩) ના ગુનાઓ અંગે નીચેની બાબતો મહત્વપૂર્ણ છે:

કલમ ૩(૩) - ગંભીર ઇજાનો વધુ ગંભીર ગુનો - કલમ ૩(B)ના આ સમાધાન માટે દર્શાવાયેલ નથી. તેથી અદાલતની મંજૂરીથી સમાધાનક્ષમ ગુનાના સંદર્ભમાં કલમ ૩(૨) મહત્વપૂર્ણ છે.

કલમ ૩(૩) હેઠળના ગંભીર ઇજાના આરોપમાં કોર્ટ, વિરુદ્ધ સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી, આરોપીએ ગુનો કર્યો છે એવી (presumption) રાખે છે. આ જોગવાઈ સામાન્ય ફોજદારી કેસમાં જોવા મળતી પરંપરાગત (burden of proof)ની સમજ કરતાં વિશેષ છે, તેથી પરીક્ષામાં સીધી કલમ આધારિત પરીક્ષાલક્ષી મુદ્દો બની શકે છે.

જો કલમ ૩(૩) ના ગુનામાં ‘(culpable mental state)’ જરૂરી તત્વ હોય, તો કોર્ટ તેની ફાજરી માને છે. આરોપી પાસે પોતાની પાસે એવો દોષિત માનસિક ભાવ નહોતો તે સાબિત કરવાનો બચાવ ઉપલબ્ધ છે. (culpable mental state)માં (intention), (motive), (knowledge) અને (fact) અંગે (belief/reason to believe) જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

કલમ ૩(E) - વળતર (વળતર)

દંડ અને કેદ સિવાય, કોર્ટ આરોગ્યસેવા કર્મચારીને થયેલી (hurt) અથવા ગંભીર ઇજા માટે દોષિત વ્યક્તિ પાસેથી વળતર ભરાવવાની વ્યવસ્થા કરી શકે છે. આ જોગવાઈ પીડિતને આર્થિક વળતર આપવાના ઉદ્દેશ સાથે છે.

- હર્ટ/ગંભીર ઇજા માટે વળતરનું પ્રમાણ કોર્ટ નક્કી કરે છે.
- મિલકતને નુકસાન અથવા નુકસાન માટે વળતર ‘(fair market value)’ના બે ગણાં સુધી નહીં, પરંતુ કાયદાની ભાષા મુજબ બે ગણાં જેટલું ચૂકવવાનું છે, જે કોર્ટ નક્કી કરે છે.

પરીક્ષામાં ખાસ જોડી યાદ રાખો: (Property) નુકસાન: (twice the fair market value).

સદભાવ એટલે અમર્યાદિત છૂટ નથી

સદભાવનું રક્ષણ એ અર્થમાં ન સમજવું કે અધિકારી ગમે તે મનસ્વી પગલું લઈ શકે. વ્યવહારિક રીતે કાર્યવાહી કાયદાની સત્તામાં, જાહેર આરોગ્યના હેતુ માટે, ઉપલબ્ધ તથ્યોના આધારે અને દુરાશય વિના હોવી જોઈએ. ખોટી વ્યક્તિગત દુશ્મની, જાણપૂર્વકનો દુરુપયોગ, ભેદભાવ અથવા સત્તાની હદ બહારનું કામ ‘સદભાવ’ના પ્રશ્નને અસર કરી શકે છે.

મુખ્ય મુદ્દા

- કલમ ૪ માટે ચાર શબ્દ
- સત્તા - કાયદેસર સત્તા
- (Purpose) - જાહેર આરોગ્ય હેતુ
- (Record) - યોગ્ય દસ્તાવેજીકરણ
- સદભાવ - દુરાશય વિના પ્રામાણિક કાર્યવાહી
- અસરગ્રસ્ત વિસ્તારનું સ્વચ્છતા નિરીક્ષણ અને જોખમનું નોંધપાત્ર અવલોકન.
- કાયદેસર રીતે સોંપવામાં આવેલી સ્કીનિંગ/નિરીક્ષણ કામગીરીમાં સહાય.

અધ્યાય ૨૧: જળ અને હવા પ્રદૂષણ નિયંત્રણ કાયદા

અભ્યાસક્રમ આવરણ: જળ પ્રદૂષણ નિવારણ અને નિયંત્રણ માટે કેન્દ્રીય અને રાજ્ય બોર્ડ; કેન્દ્રીય બોર્ડના કાર્યો; રાજ્ય બોર્ડના કાર્યો; દિશા આપવાની સત્તા; જળ પ્રદૂષણનું નિવારણ અને નિયંત્રણ; અધિનિયમ હેઠળ દંડ અને કાર્યવાહી; સંબંધિત વાયુ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ કાયદાની મૂળભૂત રચના અને બોર્ડની ભૂમિકા.

અધ્યાય એક નજરે — અભ્યાસક્રમ આવરણ કોષ્ટક

વિભાગ	સમાવેશિત અભ્યાસક્રમ મુદ્દાઓ
ભાગ ૧	જળ પ્રદૂષણ નિવારણ અને નિયંત્રણ માટે કેન્દ્રીય અને રાજ્ય બોર્ડ
ભાગ ૨	કેન્દ્રીય બોર્ડના કાર્યો • રાજ્ય બોર્ડના કાર્યો
ભાગ ૩	દિશા આપવાની સત્તા • જળ પ્રદૂષણનું નિવારણ અને નિયંત્રણ
ભાગ ૪	અધિનિયમ હેઠળ દંડ અને કાર્યવાહી • સંબંધિત વાયુ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ કાયદાની મૂળભૂત રચના અને બોર્ડની ભૂમિકા.

અભ્યાસ પ્રવાહચિત્ર — મુખ્ય મુદ્દાઓનો ક્રમ

૧. જળ પ્રદૂષણ નિવારણ અને નિયંત્રણ માટે કેન્દ્રીય અને રાજ્ય બોર્ડ
૨. કેન્દ્રીય બોર્ડના કાર્યો
૩. દિશા આપવાની સત્તા
૪. અધિનિયમ હેઠળ દંડ અને કાર્યવાહી

જાહેર આરોગ્ય અધિનિયમો

વાયુ અને જળ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ અધિનિયમો

(Air and Water Pollution Control Acts)

મ્યુનિસિપલ સેનેટરી ઇન્સ્પેક્ટર, વર્ગ-૩ સંવર્ગની સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા માટે

સરળ ગુજરાતી ભાષામાં વિગતવાર સિદ્ધાંત આધારિત અધ્યાય

મુખ્ય મુદ્દા

- આ અધ્યાયમાં આવરી લેવાયેલ મુખ્ય અભ્યાસક્રમ / કેન્દ્રીય અને રાજ્ય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ; કેન્દ્રીય બોર્ડનાં કાર્યો; રાજ્ય બોર્ડનાં કાર્યો; દિશા આપવાની સત્તા; જળ પ્રદૂષણનું નિવારણ અને નિયંત્રણ; અધિનિયમ હેઠળ દંડ તથા કાર્યવાહી. / સાથે વાયુ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ અધિનિયમની

(Civil Registration) પ્રણાલી (Office of the રજિસ્ટ્રાર General, ભારત): જન્મ, મૃત્યુ અને મૃતજન્મની સામાન્ય નોંધણી માટે 21 દિવસની સમયમર્યાદા અંગેનું સત્તાવાર માર્ગદર્શન અને (FAQ).

(Civil Registration) પ્રણાલી / રજિસ્ટ્રાર (General), ભારત: 2024ના (Model Registration of Births) અને (Deaths) (સુધારો) નિયમો સંબંધિત સત્તાવાર સામગ્રી.

મુખ્ય મુદ્દા

- અભ્યાસ માટે નોંધ રાજ્ય સરકારના નિયમો, ફી, ફોર્મ અને પ્રક્રિયાત્મક વિગતોમાં રાજ્યવાર ફેરફાર શક્ય છે. સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં અધિનિયમની કલમ સાથે રાજ્યના લાગુ નિયમો/તાજેતરના સિલેબસને પણ પ્રાથમિકતા આપવી.

અધ્યાય 24: ગર્ભાવસ્થાનું તબીબી સમાપન અધિનિયમ

અભ્યાસક્રમ આવરણ: ગર્ભાવસ્થાનું તબીબી સમાપન અધિનિયમની કાનૂની જોગવાઈઓ; નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા ગર્ભ સમાપનની કાનૂની પરિસ્થિતિઓ; મંજૂર સ્થળ; નિયમ બનાવવાની સત્તા; વિનિયમ બનાવવાની સત્તા; સદ્ભાવપૂર્વક કરેલી કાર્યવાહી માટે રક્ષણ.

અધ્યાય એક નજરે — અભ્યાસક્રમ આવરણ કોષ્ટક

વિભાગ	સમાવેશિત અભ્યાસક્રમ મુદ્દાઓ
ભાગ 1	ગર્ભાવસ્થાનું તબીબી સમાપન અધિનિયમની કાનૂની જોગવાઈઓ
ભાગ 2	નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા ગર્ભ સમાપનની કાનૂની પરિસ્થિતિઓ • મંજૂર સ્થળ
ભાગ 3	નિયમ બનાવવાની સત્તા
ભાગ 4	વિનિયમ બનાવવાની સત્તા • સદ્ભાવપૂર્વક કરેલી કાર્યવાહી માટે રક્ષણ.

અભ્યાસ પ્રવાહચિત્ર — મુખ્ય મુદ્દાઓનો ક્રમ

1. ગર્ભાવસ્થાનું તબીબી સમાપન અધિનિયમની કાનૂની જોગવાઈઓ
↓
2. નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા ગર્ભ સમાપનની કાનૂની પરિસ્થિતિઓ
↓
3. નિયમ બનાવવાની સત્તા
↓
4. વિનિયમ બનાવવાની સત્તા

જાહેર આરોગ્ય કાયદાઓ

(Medical Termination of Pregnancy) (MTP) (Act), 1971

ગર્ભાવસ્થાનો તબીબી સમાપન અધિનિયમ, 1971

મ્યુનિસિપલ સેનેટરી ઇન્સ્પેક્ટર, વર્ગ-૩ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા માટે વિગતવાર અભ્યાસ અધ્યાય

મુખ્ય મુદ્દા

- અધ્યાયનો અભ્યાસ ઉદ્દેશ / આ અધ્યાયનો હેતુ ઉમેદવારને (MTP Act)ની મૂળ કાનૂની જોગવાઈઓ, ગર્ભાવસ્થા ક્યારે અને કોના અભિપ્રાયથી સમાપ્ત કરી શકાય, મંજૂર સ્થળ, નિયમ બનાવવાની સત્તા, વિનિયમ બનાવવાની સત્તા તથા સદ્ભાવનાથી કરેલી કાર્યવાહીનું રક્ષણ સરળ અને પરીક્ષાલક્ષી ભાષામાં સમજાવવાનો છે.

મુખ્ય મુદ્દા

- વર્તમાન કાયદા અંગે ખાસ નોંધ / જૂના પ્રશ્નપત્રો અને જૂના માર્ગદર્શકોમાં 12 અઠવાડિયા/20 અઠવાડિયાની જૂની જોગવાઈઓ જોવા મળી શકે છે. 2021ના સુધારા પછી સામાન્ય રીતે 20 અઠવાડિયા સુધી એક નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયીનો અભિપ્રાય અને નિર્ધારિત વર્ગોની સ્ત્રીઓ માટે 20થી વધુ પરંતુ 24 અઠવાડિયા સુધી બે નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયીઓનો અભિપ્રાય મહત્વપૂર્ણ છે. 24 અઠવાડિયા પછીના ખાસ ભૂણ વિકૃતિના કેસમાં (Medical Board)ની જોગવાઈ છે.

મુખ્ય મુદ્દા

- મુદ્દો: કાયદાનું નામ | માહિતી: (The Medical Termination of Pregnancy Act), 1971 (Act No. 34 of 1971)
- મુદ્દો: કાયદો બન્યાની તારીખ | માહિતી: 10 ઓગસ્ટ 1971
- મુદ્દો: અમલની તારીખ | માહિતી: 1 એપ્રિલ 1972

- મુદ્દો: મુખ્ય સુધારા | માહિતી: 2002, 2005 સંબંધિત (delegated legislation) સુધારો, 2019 વિસ્તાર સંબંધિત ફેરફાર અને મહત્વપૂર્ણ 2021 સુધારો

- મુદ્દો: 2021 સુધારાનો અમલ | માહિતી: 24 સપ્ટેમ્બર 2021થી સંબંધિત સુધારેલી જોગવાઈઓ અમલમાં

- મુદ્દો: મુખ્ય નિયમો | માહિતી: (Medical Termination of Pregnancy Rules), 2003; 2021માં મહત્વપૂર્ણ સુધારો

- મુદ્દો: મુખ્ય વિષય | માહિતી: કાયદેસર અને સુરક્ષિત પરિસ્થિતિમાં નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા ગર્ભાવસ્થાનો તબીબી સમાપન અભ્યાસ માટે તૈયાર કરાયેલ - સત્તાવાર કાનૂની લખાણ સાથે તુલના કરીને સંકલિત

વિષયસૂચિ

પરિચય અને જાહેર આરોગ્યમાં મહત્વ

અધિનિયમના હેતુઓ અને મૂળ કાનૂની માળખું

મહત્વપૂર્ણ પરિભાષાઓ

કલમ 3 - નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી દ્વારા ગર્ભાવસ્થા ક્યારે સમાપ્ત કરી શકાય

20 અઠવાડિયા, 20-24 અઠવાડિયા અને 24 અઠવાડિયા પછીની જોગવાઈઓ

સંમતિ (Consent) સંબંધિત જોગવાઈ

(Medical Board) - રચના અને ભૂમિકા

કલમ 4 - ગર્ભાવસ્થા ક્યાં સમાપ્ત કરી શકાય

કલમ 5 - તાત્કાલિક જીવ બચાવવાના કેસ અને દંડાત્મક જોગવાઈઓ

કલમ 5(A) - સ્ત્રીની ગોપનીયતાનું રક્ષણ

કલમ 6 - નિયમ બનાવવાની સત્તા (Power to make rules)

કલમ 7 - વિનિયમ બનાવવાની સત્તા (Power to make regulations)

કલમ 8 - સદ્ભાવનાથી કરેલી કાર્યવાહીનું રક્ષણ

(Rules) અને (Regulations) વચ્ચેનો તફાવત

(MTP Rules), 2003 અને 2021ના મહત્વપૂર્ણ પરીક્ષાલક્ષી મુદ્દા

સેનેટરી/હેલ્થ ઇન્સ્પેક્ટર માટે કાર્યક્ષેત્રની સમજ

જૂની અને વર્તમાન જોગવાઈ વચ્ચેનો તફાવત

ઉદાહરણો દ્વારા કાયદાની સમજ

પરીક્ષાલક્ષી ઝડપી પુનરાવર્તન

મહત્વપૂર્ણ શબ્દકોશ અને સત્તાવાર સંદર્ભ

મુખ્ય મુદ્દા

- પરીક્ષા રીત / સૌ પ્રથમ કલમ 3, 4, 6, 7 અને 8ને મજબૂત કરો. ત્યારબાદ (Consent), (Medical Board), (Privacy) અને 20/24 અઠવાડિયાની મર્યાદા યાદ કરો. વિકલ્પ આધારિત પરીક્ષા મુદ્દાઓમાં “કેન્દ્ર સરકાર - (Rules)” અને “રાજ્ય સરકાર - (Regulations)”નો ભેદ વારંવાર પૂછાઈ શકે છે.

પરિચય અને જાહેર આરોગ્યમાં મહત્વ

(Medical Termination of Pregnancy) (MTP) (Act), 1971 એ ગર્ભાવસ્થાના તબીબી સમાપનને ચોક્કસ શરતો હેઠળ કાયદેસર, નિયંત્રિત અને સુરક્ષિત બનાવવા માટે રચાયેલ કેન્દ્રિય કાયદો છે. આ કાયદાનો આશય દરેક ગર્ભાવસ્થા સમાપ્ત કરવાની સામાન્ય છૂટ આપવાનો નથી; પરંતુ કાયદામાં નક્કી કરેલી પરિસ્થિતિઓ, યોગ્ય નોંધાયેલ તબીબી વ્યવસાયી, નિર્ધારિત ગર્ભાવસ્થા અવધિ, જરૂરી તબીબી અભિપ્રાય અને મંજૂર સ્થળ જેવી શરતોનું પાલન કરીને સેવા પૂરી પાડવાનો છે.

જાહેર આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અસુરક્ષિત ગર્ભપાત સ્ત્રીના જીવન અને આરોગ્ય માટે ગંભીર જોખમ ઊભું કરી શકે છે. તેથી (MTP Act)માં કાયદેસર સેવા માટે જવાબદાર તબીબી વ્યક્તિ, મંજૂર સ્થળ, સદ્ભાવનાથી આપવામાં